

LUND UNIVERSITY

De svenska dialekternas fonetik och fonologi år 2000 (SweDia 2000) - en projektbeskrivning

Bruce, Gösta; Engstrand, Olle; Eriksson, Anders

Published in:
Folkmålsstudier

1998

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Bruce, G., Engstrand, O., & Eriksson, A. (1998). De svenska dialekternas fonetik och fonologi år 2000 (SweDia 2000) - en projektbeskrivning. In *Folkmålsstudier* (Vol. 39, pp. 33-54). Föreningen för Nordisk Filologi.

Total number of authors:
3

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

De svenska dialekternas fonetik och fonologi år 2000 (SweDia 2000) - en projektbeskrivning

Gösta Bruce^a, Olle Engstrand^b och Anders Eriksson^c

^aInstitutionen för lingvistik, Lunds universitet

^bInstitutionen för lingvistik, Stockholms universitet

^cAvdelningen för fonetik, Umeå universitet och Institutionen för lingvistik, Stockholms universitet

1 Inledning

Sedan förra sekelskiftet har de gamla svenska folkmålen på många sätt fått ge vika för det standardiserade riksspråket. När det gäller ljudläran (fonetiken och fonologin) brukar det dock sägas att dagens ”regionala riksspråksvarianter” ännu återspeglar de genuina dialekterna, och att dialekternas prosodiska särdrag är särskilt väl bevarade. Men sådana uttalanden är i allmänhet spekulativa. Skälet är att fonetiska och fonologiska dialektstudier har förekommit sparsamt under de senaste två decennierna, och att vår empiriskt baserade bild av folkmålen tillstånd i dagens svenska vad gäller uttalsegenskaper därför är selektiv och fragmentarisk. Primärt härrör den från två projekt genomförda på 1970-talet: *Stadsmål i övre Norrland* i Umeå (Elert & Fries 1982) och *Svensk prosodi* i Lund (Gårding 1982). Härtill kommer ett fåtal tidigare och senare studier av enskilda forskare.

Projektet De svenska dialekternas fonetik och fonologi år 2000 (SweDia 2000) skall i ett gemensamt nationellt initiativ bidra till en bättre kännedom om denna aspekt av vår språkliga identitet. Det drivs som ett samarbete mellan avdelningarna för fonetik (vid institutionerna för lingvistik) vid Lunds, Stockholms och Umeå universitet med stöd från Riksbankens jubileumsfond, Kulturvetenskapliga donationen. Projektet är planerat för sex år (1998-2003), och så långt har projektet fått stöd för två år (1998-99). Som projektledare fungerar följande personer. Initiativtagare till projektet, huvudansvarig projektledare och tillika ansvarig för stockholmsdelen är docent Olle Engstrand. Ansvariga för umeådelen har varit professor Robert Bannert och fil dr Anders Eriksson. Bannert är tjänstledig från den 1 januari 1999 och ersätts av bitr professor Eva Strangert. Professor Gösta Bruce ansvarar för lundadelen. Vidare är professor em Claes-Christian Elert med i projektledningen.

Den här uppsatsen är en första rapportering från projektets arbete med information om projektets planering och igångsättande. Uppsatsens första del beskriver kortfattat projektets plan. Den andra delen är en statusrapport

från det första projektåret 1998. Den tredje och sista delen redogör för några idéer om fonetisk dialektal variation med särskild inriktning på prosodi.

2 Projektets plan

2.1 Inriktning och syfte

Inriktningen på SweDia 2000 är att med experimentalfonetiska metoder dokumentera och analysera de svenska dialekternas fonetik och fonologi kring år 2000. SweDia 2000 är alltså ett fonetiskt projekt, specifikt inriktat på att studera talljud och talljudsvariation. Med "dialekt" menar vi i detta sammanhang sådana talspråksformer som används (på mindre orter) av en bred lokalbefolkning med förankring i gammalt folkmål. Vi är inte i första hand ute efter att studera vare sig urbana dialekter, som ju ofta är studieobjektet i den moderna sociolingvistik, eller enstaka kvarlevor av riktigt gammalt folkmål som i den traditionella dialektologin. Men även om vi söker en uttalsstandard som är representativ för orten ifråga, finns det ofta ändå en spännvidd mellan den regionala riksspråksvarianten och den lokalt präglade genuina dialekten. Medan denna gradskillnad mellan regionala och lokala talspråksformer tycks gälla i stora delar av det svenskspråkiga området, finns det i andra delar en mera tydlig tvåspråkighetssituation, där valet står mellan att använda den lokala dialekten eller att prata "svenska".

Projektets övergripande syfte är tvåfaldigt, dels att upprätta en databas med talprover från ett stort antal svenska dialekter, och dels att med riktade bearbetningar av materialet bidra till lösningen av valda teoretiska grundproblem. Detta senare innebär att vi vill beskriva och söka förstå den dialektala variationen med förankring i fonetisk och fonologisk teori.

2.2 Databas

Databasen skall byggas upp med moderna experimentella metoder. Den består av två olika delar med två olika användningsområden: a) utbildning och allmänbildning, och b) forskning. Den del av databasen som är inriktad på utbildning och allmänbildning skall bestå av ett representativt urval av talprover från det 100-tal dialekter som ska dokumenteras i projektet.

Materialet skall kunna användas i skolans svenskundervisning, i universitetens och högskolornas kursprogram i nordiska språk, svenska, allmän språkvetenskap och fonetik, samt av den språk- och hembygdsintresserade allmänheten.

Databasen struktureras med utnyttjande av modern multimediateknik med inbördes referenser mellan ljud, text och bild. Ljuddelen består av redigerade och märkta talprover. Textdelen består av utskriften och transkriptioner av talmaterialet. Bilddelen utgörs dels av kartor och dels av

natur- och kulturgeografiskt bildmaterial. Denna databasversion görs tillgänglig via CD-ROM och över datanätet (internet). Den del av databasen som är avsedd för forskning ska bestå av hela dialektmaterialet, redigerat och uppmärkt, och görs tillgänglig på CD-ROM-skivor. Till forskningens förfogande ställs också det kompletta grovredigerade och protokollförda bandarkivet.

Det dialekturval vi gör skall möjliggöra fonetiska och fonologiska analyser av ett brett och representativt spektrum av segmentinventarier (vokaler och konsonanter), prosodi (accentuering och kvantitet) och regionalt betingade röstkvaliteter. Indelning och urval görs med ledning av egna förarbeten, tillgängliga folkmålsbeskrivningar och dialektologisk expertis med anknytning till projektet. Preliminärt har vi identifierat 95 områden och orter inom Sveriges gränser, 31 i Norrland, 27 i Svealand och 37 i Götaland. Härtill kommer Åland och några finlandssvenska områden i Österbotten och Nyland, sammanlagt 10 orter. De tilltänkta inspelningsområdena i Sverige och Finland framgår av Figur 1.

Figur 1 ungefär här

Till grund för urvalet ligger till största delen rent språkliga överväganden. Men valet av inspelningssorter har naturligtvis delvis styrts av praktiska överväganden, och antalet inspelningssorter begränsas av de resurser i form av tid och pengar som står till projektets förfogande. En fråga vi ställer oss är naturligen om vi därvid får ett optimalt och tillräckligt finmaskigt urval för att fånga den viktigaste dialektala variationen vad gäller svenskt uttal kring millennieskiftet. Vi bedömer det dock inte vara realistiskt att spela in på fler orter under den planerade projekttiden på sex år. Även om vi valt att i första hand göra inspelningar på landsbygden och inte i städerna, både på mindre orter och i lite större centralorter, är en del av inspelningssorterna i praktiken också förorter inom lite större stadsområden. Detta gör att skillnaden mellan ett stadsmål och en "lantlig" dialekt inte alltid är skarp.

Talprover insamlas från två informantgrupper, en äldre och en yngre, och från båda könen. Syftet med åldersuppdelningen är att skapa ett underlag för studiet av generationsbetingade förändringar i dialekttrohet vis-à-vis riksspråkstillnärmning. De äldre informanterna erbjuder en anknytning bakåt till dialektarkivets material och de traditionella dialektbeskrivningarna; de yngre speglar utvecklingen i tiden och antyder en projektion in i framtiden. Syftet med könsuppdelningen är att få en antydning om könstillhörighetens roll i den eventuella anpassningen till ett riksspråkligt uttal. De äldre informanterna söks i en landsortsbefolkning med förankring i genuin dialekt. De yngre skall i möjligaste mån förete en

liknande geografisk och utbildningsmässig bakgrund. På grund av de yngres allmänt högre utbildningsnivå kan detta mål dock svårligen uppnås i praktiken. Samtliga informanter förväntas vara födda och uppväxta på respektive ort. Inspelningar görs av både spontant och eliciterat talmaterial. I båda fallen är det väsentligt att informanterna håller sig till det dialektala uttal som de skulle använda i naturliga kontakter med andra infödda ortsbor, men de dialektala dragen får självfallet inte markeras utöver det vanliga.

2.3 Frågeställningar

Vi menar att arbetet med databasen är angeläget i sig, i och med att det saknas en aktuell taldata bas för svenska dialekter i en allmänt tillgänglig form. Men lika angeläget som uppbyggnaden av den dialektdatabasen är forskningen kring de svenska dialekternas fonetik och fonologi. De fonetiska och fonologiska dimensioner som vi tänker koncentrera oss på i analysen av taldata är som ovan nämnts prosodi, särskilt accentuering och kvantitet, vokal- och konsonantinventarier samt röstkvalitet men även sambanden mellan dessa olika dimensioner.

Projektets primära övergripande problemställningar skisseras i punkterna nedan.

- 1) att utarbeta dialekttypologier för olika fonetiska dimensioner. Ett exempel är den prosodiska typologi som uppställdes i projektet Svensk prosodi (Gårding 1982). Speciellt skall projektet också uppmärksamma graden av överensstämmelse mellan typologier som grundas på olika typer av kriterier, prosodiska och segmentella.
- 2) att på basis av kvantitativa, huvudsakligen akustisk-fonetiska databearbetningar analysera dialektdragens geografiska utbredning med hänsyn till generella dialektologiska frågeställningar. Till exempel: Är dialektövergångar abrupta eller kontinuerliga? I vilken mening kan man tala om dialektala kärnområden och periferier?
- 3) att i en sociolingvistiskt orienterad studie undersöka diakroniska förändringar i ett relativt kort tidsperspektiv. På grundval av en noggrann dokumentation av två åldersmässigt och två genusmässigt distinkta talargrupper skall projektet precisera och söka svar på frågeställningar av följande slag: kännetecknas dagens ungdomsgeneration i högre grad än en äldre generation av fonetisk och fonologisk riksspråkstillnärmning? Har den förmodade riksspråkstillnärmningen gått längre i vissa dialektområden än i andra? Tenderar kvinnor att använda språkliga högstatusvarianter i större utsträckning än män?
- 4) att genom en relativt tät sampling av dialektmaterial skapa en empirisk grund för förståelse av mekanismerna bakom ljudförändring i ett längre,

historiskt tidsperspektiv. I detta sammanhang betraktar vi de fonetiska och fonologiska skillnaderna mellan dialekter av "samma" språk som en "mikrovariation" i motsats till de typiskt större skillnaderna mellan "olika språk". Från diakronisk synvinkel kan den dialektala mikrovariationen ses som resultatet av små steg i en pågående ljudförändringsprocess.

2.4 Bearbetningar

Det inspelade dialektala materialet kommer att bearbetas och analyseras på olika sätt. Tre typer av analys kommer att genomföras. Som en första sortering av materialet tillämpas traditionell auditiv analys och fonetisk transkription. Härvid används det internationella fonetiska alfabetet (IPA) både för segmentell och prosodisk transkription. Uppmärksningen i taldata-basen görs också i huvudsak med IPA. Den huvudsakliga analysmetoden i projektarbetet kommer sedan att vara akustisk-fonetisk analys. Vid analys av F0 och ljudspektrum används etablerade akustisk-fonetiska metoder för parametrisering och utvärdering av de fonetiska dimensioner som blir aktuella. Kvantitativ analys av det digitaliserade talmaterialet görs främst på UNIX-baserade arbetsstationer under signalanalyspaketet ESPS/Waves.

En tredje metod är analys-genom-syntes eller maskinell imitation. Även om vi förfogar över fonetiska och fonologiska modeller för att beskriva den fonetiska variationen mellan svenska dialekter, ligger ett avgörande test på vår kunskap i förmågan att återskapa ett naturtroget dialektalt uttal genom maskinell imitation (signaleditering och talsyntes). Till skillnad från mänsklig imitation fordrar talsyntesen explicit kunskap i form av generativa regler för prosodi, vokaler och konsonanter. Detta innebär att en lyckad dialektsimulering kan åstadkommas endast givet en korrekt kvantitativ modell; om ett syntetiserat dialektalt uttal låter felaktigt eller onaturligt i en "infödd" lyssnares öron, beror det på att vi inte har lyckats formulera vad som är kännetecknande för dialekten ifråga. Genom systematiska försök med talsyntes och lyssningstest kan vi alltså lära oss vilken kritisk kombination av fonologiska och akustisk-fonetiska faktorer som konstituerar en viss dialekt ljudmässigt, samt vilka av de drag som förekommer i dialektens ljudrepertoar som eventuellt är mindre avgörande.

Sammantaget kommer databasmaterialet och analysresultat att kunna tjäna som referens för framtida studier av svenskans utveckling. Speciellt skall de kunna komplettera sociolingvistiska undersökningar, utgöra en bas för fortsatt dialektgeografisk och språkhistorisk forskning, tjäna som dataunderlag för utvärdering av fonetiska och fonologiska teoribildningar, samt bidra till att sätta svenskans dialekter i ett allmäntypologiskt perspektiv (jfr Maddieson 1984). En vidgad kännedom om dialekternas

fonetiska och fonologiska egenskaper kommer också att möta flera teknologiska tillämpningsbehov (maskinell simulering av dialektalt uttal, dialektberoende automatisk taligenkänning) och spela en roll i rättsfonetiska (forensiska) sammanhang. Slutligen syftar projektet till att bygga upp en stark nationell kompetens i dialektalt och typologiskt inriktad fonetik och fonologi, samt till att rikta uppmärksamheten på problemställningar av gemensamt intresse för allmän fonetik, fonologi och nordiska språk. Det är vår förhoppning att projektarbetet i SweDia 2000 ska generera ett ökat vetenskapligt intresse för dialektal, fonetisk variation och bidra till bättre kännedom om denna aspekt av vår språkliga identitet.

3 Statusrapport från det första projektåret

3.1 Allmän projektuppläggning

Det första projektåret har huvudsakligen ägnats åt förutom planering av projektarbetet, bandinspelningar på fältet (inklusive förarbete och efterarbete) och bearbetningar av dessa inspelningar med sikte på att bygga upp databasen. I vår uppläggning av arbetet har vi så långt möjligt försökt ta hänsyn till råd från granskare av vår projektansökan och andra konsulter vi anlitat inför genomförandet av projektet.

Den geografiska ansvarsfördelningen inom projektet är sådan att Lund svarar för Götaland och Gotland, Stockholm för Svealand plus Åland och Nyland och Umeå för Norrland och Österbotten. Vi tillåter oss att ha en viss autonomi i uppläggningsen av projektarbetet på var och en av de tre projektorterna. Så har vi provat olika recept vid anställning av projektassistenter och vid genomförandet av provinspelningar på fältet. De assistenter som har anställts för det första projektåret har varierande bakgrund och anställningsvillkor. Vi finner här studenter i fonetik, allmän språkvetenskap och nordiska språk på olika nivåer (från förstaterminsstuderande till doktorander) samt personer med etermedieanknytning. De projektassistenter som varit knutna till SweDia 2000 under 1998 för att göra inspelningar och bearbetningar är för Lund: Johanna Santesson-Wilson, My Segerup och Ida Thelander, för Stockholm Lena Bergström, Sven Björsten och Eva Olander, för Umeå - Norrland: Erika Bergholm, Johanna Kjellgren, Maria Linder, Pär Wretling och Cecilia Yttergren och för Umeå - Österbotten: Yrsa Nymark och Sanna Wiklund. För att arbeta med uppbyggnad av databasen har senare också knutits Ola Andersson i Umeå och Mechtild Tronnier i Lund.

Som förberedelse inför provinspelningarna sommaren 1998 gjordes en sammandragning av all projektpersonal i Stockholm i slutet av april. Tre fulla utbildningsdagar med följande förberedda programpunkter genomfördes och varvades med diskussioner: inspelningsteknik,

fältmetoder, svensk historisk fonologi, avlyssning och transkription, fonetisk dialektgeografi och metodfrågor samt allmän projektplanering. Denna utbildning följdes sedan upp på ”hemmaplan” på var och en av projektorterna med specialtrimning av assistenterna inför provinspelningarna på fältet. Med början i juni 1998 gjordes de första inspelningarna på fältet i de olika landsdelarna. Den första bearbetningen av det inspelade materialet har bestått i att göra protokoll, säkerhetskopiering och innehållsförteckning över varje inspelning. En avstämning av de första erfarenheterna från provinspelningarna gjordes vid ett möte med projektledningen i slutet av juni. Träffar med en stor del av projektpersonalen ägde också rum vid den svenska fonetikkonferensen Fonetik '98 i Stockholm i slutet av maj och vid den sjätte nordiska dialektologkonferensen i Karis i mitten av augusti. Under hösten har också uppbyggnaden av databasen påbörjats. En sammandragning av all projektpersonal gjordes också i Umeå i slutet av november under tre dagar. På programmet stod förutom ett besök vid dialektarkivet DAUM summering av erfarenheter från inspelningarna, uppbyggnad av databas (inklusive fonetisk segmentering och transkription), budgetfrågor och planering av det kommande årets arbete.

3.2 Informanter och inspelningar

Vid val av informanter bestämde vi oss tills vidare för att spela in dels unga vuxna (20-30 år) och dels äldre vuxna (55-75 år) med jämn fördelning på båda könen. Vi fastnade för att spela in personer över 20 år och inte tonåringar, såsom det var tänkt i den ursprungliga projektplanen. Detta gjordes på inrådan av en av granskarna av vår ansökan, där det framhölls att unga vuxna har en mera stabiliserad dialekt än tonåringar och därför torde vara mera representativa. Den äldre kategorin informanter spänner över både yrkesverksamma personer och pensionärer. Det är möjligt att det kan finnas en skillnad ifråga om dialektalt uttal mellan de som fortfarande har en aktiv yrkesroll och de som har lämnat denna bakom sig, något som vi kommer att vara observanta på.

Vid provinspelningarna prövade vi lite olika möjligheter i de olika landsdelarna när det gällde antalet personer i de olika informantkategorierna. I Götaland spelade vi på de första två orterna in tre personer i varje kategori (yngre kvinnor, yngre män, äldre kvinnor, äldre män) för att sedan på de följande två orterna spela in endast två personer i varje kategori. I Svealand spelades det in på den första orten (Orsa) fem personer i varje kategori, dels på dialekt och dels på ”svenska”. Därefter blev det tre personer i varje kategori på de övriga inspelningssorterna. I Norrland gjordes inspelningar med fem informanter i varje kategori på de

tre inspelningsorterna, liksom i Österbotten på den hittills enda inspelningsorten där. Efter provinspelningarna fastställde vi antalet informanter per ort till 12, dvs tre i varje kategori. Vi bedömer det vara realistiskt att spela in 12 informanter under en veckas vistelse på inspelningsorten. I Götaland gjordes under sensommaren och hösten inspelningar på ytterligare några platser enligt denna modell.

För de första provinspelningarna valde vi till att börja med platser som någon av projektpersonalen var bekant med för att det skulle bli lätt att rekrytera informanter till inspelningarna. Fortsättningsvis har vi sedan gått via hembygdsföreningar och liknande lokalt förankrade organisationer, som kan rekommendera lämpliga personer till inspelningarna. Vår önskan har då varit att få tag i ”talträngda” personer som är representativa för ortens dialekt utan att vara extremt dialektala. Vanligtvis har det varit lätt att få tag i lämpliga personer, även om det varit lättare att rekrytera äldre vuxna än yngre vuxna. Det är ändå mycket få av de tillfrågade som inte velat ställa sig till förfogande som informanter. Följande sammanställning visar på vilka orter som inspelningar gjorts under 1998 och hur många som spelats in på varje ort.

Inspelningsorter:

<i>Götaland</i>		<i>n</i>
Bjuv (NV Skåne, Helsingborg)		12
Hällevik (V Blekinge, Sölvesborg)		12
Torhamn (Ö Blekinge, Karlskrona)		9
Löttorp & Böda (N Öland)		10
Årstad & Heberg (M Halland, Falkenberg)		14
Orust (M Bohuslän)		13
Burseryd (V Småland)		12
Bara (SV Skåne, Malmö)		13
<i>Svealand</i>		
Orsa (N Dalarna, Ovansiljan)		23
Älvdalen (N Dalarna, Ovansiljan)	11	
Köla (V Värmland, Arvika)		15
Skillingmark (V Värmland, Charlottenberg)		13
Gräsmark (N Värmland)		16
<i>Norrland</i>		
Sorsele (M Lappland)		20
Gudmundrå (S Ångermanland, Kramfors)		20
Vindeln (S Västerbotten)		20
<i>Österbotten</i>		
Munsala (N Österbotten)		20

Inspelningarna har i de flesta fall genomförts i informantens hemmiljö, vilket oftast har fungerat mycket väl. På inrådan av en av granskarna av ansökan valde vi detta istället för att spela in informanterna i en medhavd husvagn som enligt vår ursprungliga idé var tänkt som både inspelningsstudio och övernattningsrum för projektassistenterna. Erfarenheten talar för att informanten i hemmiljö känner sig mera trygg i sitt sätt att tala och i sin dialekt, vilket är till fördel för vår inspelning. En nackdel är dock att vi därmed får sämre kontroll över den tekniska kvaliteten. Så har t.ex. rumseko visat sig vara ett konkret problem vid den akustiska analysen av delar av materialet. Den sammanlagda inspelningstiden (för intervju, prosodi och ordlista) för varje informant har varierat ganska mycket, men siktet har varit inställt på ca. 40-50 minuter. Det är vanligt att det blir något längre inspelningar med de äldre informanterna. Standardförfarandet vid inspelningarna är att två fältassistenter deltar, varvid den ena står för intervjun och eliciteringen av talet och den andra sköter bandspelaren och det tekniska. Utrustningen vid samtliga inspelningar har varit digital sk DAT-bandspelare av walkman-typ, och upptagningen görs med mikrofon av typ ”mygga” (två st).

Ett problem med att använda samma projektassistenter vid inspelningar på olika orter i varje landsdel är att det dialektala avståndet mellan intervjuare och informant ibland kan bli ganska stort. Detta kan medföra att informanten i varierande grad anpassar sitt sätt att tala och sin dialekt till intervjuaren och att vi därför inte kommer åt det för informanten och dialekten representativa uttalet. Alternativet är att på varje ny inspelningsort ha en intervjuare med lokal förankring i bygden. Ibland har vi också låtit spela in två informanter (väl bekanta med varandra) som samtalar med varandra. Fördelen med detta är att de inte behöver anpassa sitt sätt att tala till en intervjuande projektassistent. Vi tror ändå att det är att föredra att ha samma assistenter som står för de olika inspelningarna runt om i landsdelen, i och med att de representerar en konstans vid inspelningarna och en professionalitet som en lokal intervjuare på varje ny inspelningsort knappast kan uppnå.

3.3 Talmaterial

Det talmaterial som spelats in innehåller som ovan nämnt både spontant och eliciterat tal. Vi har undvikit läst tal så långt möjligt, då det lästa talet riskerar att bli standardiserat och med mindre dialektal färgning. Det spontana talet består av ett samtal i form av en intervju, vanligen om något som informanten gärna talar om. För de äldre handlar det icke sällan om hur det kunde vara förr i tiden med lokal anknytning.

Det eliciterade talet har två delar, dels ett prosodiskt material och dels en ordlista och är tänkt att vara detsamma för alla informanter. Det som varierar och eliciteras i det prosodiska materialet är accentuering (accent I / accent II) och fokusering. Efter viss utprovning har vi valt tvåordsfraser bestående av ett belopp (10, 100) och en valuta (\$, kr, DM, £), dvs siffror och valutasymboler för att undvika läsning från bokstavsskrift. Det hela fungerar som ett läggspel med två kort, ett för siffran och ett för valutan, t ex 100 \$, 10 \$, 10 kr, 100 kr, 100 DM etc. Genom att byta ut ett kort i taget mot ett nytt framlockas naturligt fokusering på första eller andra ordet beroende på vilket av korten som byts ut. Varje version av en fras återkommer och upprepas flera gånger vid eliciterandet. Dessutom finns i detta material som komplement några exempel på sammansatta ord i ortografisk form såsom t ex *hundra-kronorssedel*. Ett alternativ för elicitering av prosodin som också prövats i mindre skala har varit att ange klocktider (på en leksaksklocka), med skifte av minut eller timma för olika fokusering på det första eller andra betonade ordet (minut eller timma), t ex tio över nio, fem över nio, fem över tolv etc.

Slutligen används också en lista på ca 50 ord för att elicitera samtliga (kända) vokaler, konsonanter och vissa konsonantkombinationer samt kvantitet. Vokalerna förekommer i fonetiskt balanserad kontext, huvudsakligen i dental/alveolar omgivning. Det rör sig om enstaviga eller tvåstaviga ord, som upprepas tre gånger, för kvantitet fem gånger. Det finns här också utrymme för att lägga till extra ord för att testa om dialekten som spelas in har eller saknar någon särskild uttalsdistinktion. Så långt möjligt eliciteras orden inte genom läsning eller eftersägning utan genom minnesaktivering, t ex ifyllnad *glass i stora* - eller *motsatsen till här* etc. Ett problem med denna typ av elicitering har dock visat sig vara att en del informanter uppfattar metoden som ett slags kunskapstest vilket kan skapa nervositet. Det gäller därför att i möjligaste mån utforma eliciteringen så att denna oönskade bieffekt undviks, t.ex. genom att utforma kontextfrågorna så att svaren är enkla och självklara.

3.4 Information om projektet

Det är ingen överdrift att säga att intresset för SweDia 2000 har varit stort under det inledande året. Reportage om projektarbetet har förekommit i flera dagstidningar och tidskrifter, i riksradio och lokalradio samt i TV. Våra förstudier till projektet finns rapporterade i Engstrand et al. 1997, 1998. Vidare har några av projektets medarbetare fått bidrag med anknytning till projektet (Björsten & Engstrand, Bruce, Elert & Engstrand och Segerup) accepterade till den internationella fonetikkongressen (ICPhS XIV) i San Francisco i augusti 1999. Ytterligare information om SweDia

2000 finns att tillgå på projektets hemsida som uppdateras fortlöpande (www.swedia.nu).

Även om det av naturliga skäl ännu inte finns några egentliga projektresultat att rapportera, är det en preliminär iakttagelse, som lanseras som en hypotes för vidare empirisk testning, att det finns en skillnad mellan äldre och yngre vuxna vad gäller graden av "dialektalitet". Informanter ur den äldre generationen uppvisar ofta uttalsdrag med tydlig lokal dialektal prägel, medan detta är mindre tydligt i den yngre generationen. Här förefaller uttalsdragen snarare ha regional än specifikt lokal prägel.

4 Idéer om fonetisk variation

4.1 Rangordning av ljudegenskaper

En grundläggande målsättning för vårt projektarbete är att få ett bättre grepp om den fonetiska identiteten och särprägel hos en dialekt, dvs att söka komma åt vad som är viktigt och (mera specifikt) viktigast för en dialekts identitet ifråga om ljudegenskaper. Det är då inte orimligt att tänka sig att det är en viss kritisk kombination av några få ljudegenskaper som utgör kärnan i en dialekts fonetiska särart, medan andra talljud till synes typiska för dialekten ifråga kan visas vara av mindre specifik vikt. En första fråga som inställer sig när det gäller att karakterisera den fonetiska variationen (bland svenska dialekter) är om en viss huvudklass av ljudegenskaper - konsonanter, vokaler, prosodi - är viktigare och mera grundläggande för ett språks eller en dialekts fonetiska identitet än andra. Globalt sett när vi betraktar den fonetiska variationen bland världens språk kan det bli svårt att fastställa en sådan rangordning; mera specifikt för svenska dialekter tycks det kunna finnas en skillnad i dialektal variabilitet mellan konsonanter å ena sidan och vokaler och prosodi å den andra.

Trots att det bland konsonanterna finns några sannolikt viktiga "dialektklyvare", t ex r- och sje-ljud, är konsonantismen det fonetiska delområde där man brukar förvänta sig minst dialektal variation. Om dagens svenska dialekter och regionala riksspråksvarianter vet vi, att variation förekommer i r- och l-ljud och konsonantkombinationer som innehåller dessa ljud, i sje- och tje-ljud samt, när det gäller artikulationsställe för k- och g-ljuden (palatalt eller velart).

Till skillnad från konsonanterna tycks vokalerna variera ganska mycket mellan olika svenska dialekter. Sannolikt är denna variation mycket viktig vid karakteristiken av dialektal identitet. I de fonetiska beskrivningar av vokalerna i svenska dialekter som är tillgängliga framhålls vanligen diftongeringar av olika slag och främre slutna vokalers s k vibykaraktär samt karaktären hos ö-ljud och ä-ljud som viktiga egenskaper (Elert 1978). Se även Engstrand et al. 1999 i denna volym. Vår kunskap om denna

fonetiska variation är dock ännu fragmentarisk och ofullständig. Det blir en viktig del av projektets forskningsarbete att bidra till att kartlägga vokalernas dialektala variation. Det som behövs är en typologi för denna variation med förankring i den fonetiska teorin om vokaler (se t ex Ladefoged & Maddieson 1996).

En hypotes som länge förfäktats är att det ändå främst är prosodin som är konstituerande för en dialekts fonetiska identitet. Prosodi är ju sådana ljudegenskaper som ger struktur åt det talade språket (se Bruce 1998). Vi tänker då i första hand på talrytm och intonation och mera specifikt på kvantitet, betoning, accentuering och frasering. I den följande framställningen om dialektal variation kommer vi fortsättningsvis här att behandla accentuering och intonation.

4.2 Tonal dialektvariation

Ett pionjärarbete över intonationens dialektala variation i svenska har utförts av Ernst A. Meyer (1937, 1954). Den instrumentalfonetiska databas som han samlade under första hälften av 1900-talet med vad vi idag betraktar som ytterst primitiv metod är en unik och värdefull dokumentation av den tonala variationen i ett stort antal varianter av svenska. Databasen består i huvudsak av tonkurvor för ettordsyttranden med tvåstaviga, initialbetonade ord med variation av ordaccenten (accent I / accent II). En informell jämförelse med motsvarande tonkurvor som tagits fram med dagens datoriserade metoder och talare från en senare generation visar ofta på en förbluffande överensstämmelse. Detta kan tas som tecken på noggrannheten i Meyers tillämpning av sin metod och möjligen också på den dialektala stabiliteten hos intonationen över tiden. Meyers tonala databas ligger också till grund för flera olika dialekttypologier avseende accentuering och intonation, såsom Öhmans "Scandinavian accent orbit" (Öhman 1967), Gårdings accenttypologi för svenska dialekter (Gårding & Lindblad 1973) och Bruce & Gårdings prosodiska dialekttypologi (Bruce & Gårding 1978). Jämför också med senare arbeten inom området (Engstrand 1995, 1997, Riad 1998).

Gårdings accenttypologi, som baserar sig på Meyers tonala databas och accenternas lexikala uttal, tar fasta på parametrar i tonkurvornas form. De två kriterier som används är tontopparnas läge i tiden (deras timing) relativt betonade och obetonade stavelser och antalet tontoppar (en eller två). Detta ger en indelning i fem olika dialekttyper: en dialekttyp utan accentdistinktion som i finlandssvenska och tornedalska, två s k entoppiga dialekttyper som sydsvenska mål å ena sidan och gotländska tillsammans med dalabergslagsmål å den andra och två s k tvåtoppiga dialekttyper som i sveamål tillsammans med norrländska mål respektive götamål. Det är

intressant att notera den goda överensstämmelsen mellan denna dialekttypologi och Wesséns (1969) vedertagna indelning av de svenska folkmålen, som är baserad på en mängd olika och helt andra kriterier (morfologiska, morfofonologiska och fonologiska).

4.3 En prosodisk dialekttypologi

Inom projektet Svensk prosodi (Gårding 1982) utvecklades denna accenttypologi till att bli en mera omfattande prosodisk dialekttypologi (Bruce & Gårding 1978), som inte bara utgick från tonkurvornas form hos accentrealisationerna i lexikalt uttal. Denna utvidgade typologi tog fasta på den kommunikativa funktionen hos de olika bidragen till tonkurvorna såsom signalering av frasfinalitet, fokusering och ordaccent i sig (accent I / accent II). Den databas som användes i projektet Svensk prosodi bestod av fonetiskt balanserade flerordsyttranden med systematisk variation av (förutom accent I och accent II) fokuseringens placering, final vs. icke-final frasposition och enkelt vs. sammansatt ord. En central punkt i denna typologi var just fokuseringens tonala realisation (se Bruce 1977). Att kunna skilja ut fokus bidrag från själva accenten (accent I eller accent II) gav en nytolkning av entoppiga och tvåtoppiga dialekter enligt Gårdings ursprungliga accenttypologi. Ett annat viktigt kännetecken i den nya prosodiska typologin var att sammansatta ords tonala mönster kunde visas vara viktiga och avslöjande för prosodisk dialekttyp.

De parametrar som utgjorde distinktiva kriterier i Bruce & Gårdings intonationsmodell var följande:

I) timing av tonal accentgest:

- a) tidigare för accent I än accent II,
- b) dialektskillnader i timing för var och en av accenterna

II) fokus' realisation:

- a) som större tonalt omfång av accentgesten (entoppig dialekt)
- b) som extra tonal gest efter accentgesten (tvåtoppig dialekt)

III) sammansättningar:

- a) ingen skillnad tonalt (jfr. med enkla ord)
- b) bitrycket relevant synkroniseringspunkt tonalt

Distinktionen mellan accent I och accent II (i de varianter av svenska som iakttar skillnaden) är enligt denna modell en skillnad i timing av den tonala accentgesten (i ofokuserad position), så att tonförloppet för accent I kommer tidigare än för accent II oberoende av dialekt. Men timingen av accentgesten är en relevant parameter inte bara för accentdistinktionen (accent I / accent II) utan även för var och en av accenterna vid en

interdialektal jämförelse. På så sätt blir det möjligt att ställa upp en distinkt rangordning av de fyra dialekttyperna från tidig till sen timing av accentgesten (i ofokuserad position): sveamål, götamål, sydsvenska mål, gotländska / dalabergslagsmål.

Identifieringen av fokuseringens bidrag till det tonala förloppet som antingen enbart ett större tonalt omfång för accentgesten eller som en extra tonal gest efter själva accentgesten bekräftade indelningen i entoppiga (sydsvenska, gotländska / dalabergslagsmål) och tvåtoppiga (sveamål, götamål) dialekter.

Ytterligare ett avgörande i dialekttypologin är huruvida sammansatta ord är skilda åt tonalt från enkla ord. Medan bitrycket kan visas vara en relevant synkroniseringspunkt för det tonala förloppet i såväl sveamål som gotländska / dalabergslagsmål, är det ingen skillnad tonalt mellan enkla och sammansatta ord i sydsvenska mål och götamål. Bitrycket triggas den tonala fokuseringsgesten i sveamål, medan det i gotländska och dalabergslagsmål är en synkroniseringspunkt för det tonala fallet i accent II-ord.

I Gårdings (Gårding & Lindblad 1973) och Bruce & Gårdings (1978) typologier utgjorde sveamål och norrländska mål en gemensam dialekttyp i tonalt hänseende. Även om dessa båda mål har tydliga likheter tonalt, är det ändå uppenbart att de också uppvisar sådana olikheter att de bör kunna skiljas åt i en tonal typologi. Särskilt nordnorrländska mål kännetecknas av slutledsbetoning hos många sammansatta ord (Bruce 1982). Detta tar sig uttryck i att ett sammansatt ords förled helt saknar signifikant tonal realisation, medan den tonala accentgesten helt koncentreras till slutledet och dess betoning och är identisk med den för accent I. En hypotes för närmare empirisk testning är vidare att norrländska mål har en ännu tidigare timing av accentgesten (i ofokuserad position) än sveamål, dvs den tidigaste timingen av alla svenska dialekter. Finlandssvensk accentuering och intonation är också relativt utforskad. Förutom att det är välkänt att accentdistinktionen saknas i de flesta varianter (se Selenius 1972) är kunskapsläget om t ex timing av tonal accentgest och fokuseringens mönster ofullständigt (Tevjärvi 1982).

4.4 Återsyntes av intonation

En illustration av hur mycket intonationen betyder för intrycket av dialektal identitet och testning av den tonala dialekttypologin har genomförts genom användande av skåtersyntes. Utgångspunkten för denna maskinella simulering är en intalning av ett utvalt yttrande, där sedan det tonala förloppet specifikt manipuleras i enlighet med vår intonationsmodell. Vi har då sökt ett testyttrande som är så dialektneutralt som möjligt ifråga om vokal- och konsonantkvaliteter och som innehåller både accent I- och

accent II-ord och ett lämpligt sammansatt ord. Detta gör att man inte kan förvänta sig att känna igen en specifik dialekt utan i bästa fall en regional variant. Den aktuella syntestekniken som har använts är s k PSOLA-syntes som finns tillgänglig i talanalysprogrammet PRAAT i Unixmiljö och som ger en mycket naturtrogen synteskvalitet. Exempelyttrandet som konstruerades är *de' e' en syntetisk dialekt som datatekniken fixat*.

Det är alltså att observera att i de olika återsyntetiserade versionerna av yttrandet det endast är intonationen som är manipulerad, medan alla andra ljudegenskaper (som vokaler, konsonanter, kvantitet och talrytm) är identiska med de som existerar i den ursprungliga intalningen. Den informant som talat in testyttrandet är en västsvensk kvinnlig talare i 30-årsåldern. Hennes instruktion var att tala in testyttrandet naturligt men utan tonal variation (montont). Följande uppställning visar de manipulationer i enlighet med intonationsmodellen som vidtagits.

de' e' en syntetisk dialekt som datatekniken fixat

— sydsv	[acc: sen timing,	fokus: samtidig,	sms: ingen skillnad]
— gotl/dal	[acc: mkt sen timing,	fokus: samtidig,	sms: bitryck relevant]
— svea	[acc: tidig timing,	fokus: separat,	sms: bitryck relevant]
— göta	[acc: central timing,	fokus: separat,	sms: ingen skillnad]
— norrl	[acc: mkt tidig timing,	fokus: separat,	sms: slutledsbet]
— finlsv	[acc: sen timing,	fokus: samtidig,	sms: ingen skillnad]

De modellparametrar som varierats är således olika timing (flera punkter på en skala tidig-sen) av accentgest, samtidig / separat fokuseringsgest och lika / olika tonalt mönster för enkelt och sammansatt ord. Det är att märka att sydsvenska och finlandssvenska får samma uppsättning parametervärden (accent, fokus, sms). En viktig skillnad prosodiskt, som inte framgår av uppställningen, är ju dock att accentdistinktionen upprätthålls i sydsvenska men inte i finlandssvenska. Den accenttiming som förekommer i finlandssvenska liknar den för accent II i sydsvenska. Figur 2 visar de tonala förlopp som resulterar från simuleringarna av i tur och ordning: sydsvenska, gotländska/dalmål, sveamål, götamål, norrländska mål och finlandssvenska.

Figur 2 ungefär här

Vi kan betrakta denna syntestestning idag som en repetition av kunskapsläget inom projektet Svensk prosodi för 15-20 år sedan. Reaktionen bland de som exponerats för de olika syntetiska versionerna av exempelyttrandet visar relativt samstämmigt på att simuleringen av

sydsvenska mål, sveamål och gotländska/dalmål är relativt vällyckad, medan götamål, norrländska och finlandssvenska är i olika grad ofullkomligt återgivna vad gäller prosodi och intonation. Vi tar detta som tecken på att vi i alla fall har en partiell förståelse av prosodisk dialektvariation men att det behövs forskningsarbete för att fördjupa våra kunskaper om prosodin. I SweDia-projektet är vår utgångspunkt denna typologi och senare arbeten (t ex Engstrand 1995, 1997, Riad 1998). Vårt arbete kring prosodi inom projektet kommer att inriktas på förutom fortsatta studier av accentuering och fokusering också på frasering och vidare interaktionen mellan betoning, accentuering och kvantitet. Förhoppningen är att vi på detta sätt kan utveckla en mera fullständig prosodisk dialekttypologi.

5 Slutord

I den här uppsatsen har vi gett en kort översikt över planeringen av projektet SweDia 2000, lämnat en statusrapport för det första projektåret (1998) och sökt belysa några idéer om fonetisk variation som vi har, särskilt vad gäller prosodi. Vi kan sammanfattningsvis och möjligen något förenklat karakterisera projektet med att säga att det handlar om att komma åt vår tids schibolether för att anknyta till den bibliska historien om gileaditer och efraimiter (Domarboken). Ordet "schiboleth" användes enligt denna berättelse som lösenord för att få passera över floden Jordan. Uttalet av den första konsonanten som [•] eller [s] i detta lösenord avslöjade om man var vän eller fiende och betydde liv eller död. En liknande historia från vår egen tid berättar om halmstaddraggarna på östra stranden som frågade de som kom i deras väg, inte minst smålänningar: *Vad kommer efter 39?* De med "rätt" uttal på svaret fick passera. Som ni förstår kan det här med uttal och språk eller dialekt även i våra dagar vid övergången till 2000-talet vara en fråga om överlevnad, om liv eller död.

6 Litteratur

- Bruce, Gösta. 1977. Swedish word accents in sentence perspective. Gleerup, Lund.
- Bruce, Gösta. 1998. Allmän och svensk prosodi. Praktisk Lingvistik 16. Institutionen för lingvistik, Lund.
- Bruce, Gösta & Eva Gårding. 1978. A prosodic typology for Swedish dialects. Gårding, Eva, Gösta Bruce & Robert Bannert (utg.) Nordic Prosody. Department of Linguistics, Lund University, 219-228.
- Elert, Claes-Christian. 1976. Gränsen för det sydsvenska bakre r. Svenska landsmål och svenskt folkliv, 7-20.

- Elert, Claes-Christian. 1978. Diftongeringar och konsonantinslag i svenskans långa vokaler. Jonsson, Inge (utg.) *Språken i vårt språk*. Pan/Norstedts, Stockholm, 168-181.
- Elert, Claes-Christian & Sigurd Fries (utg). 1982. *Nordsvenska. Språkdrag i övre Norrlands tätorter*. Almqvist & Wiksell International, Stockholm.
- Engstrand, Olle. 1995. Phonetic interpretation of the word accent contrast in Swedish. *Phonetica* 52, 171-179.
- Engstrand, Olle. 1997. Phonetic interpretation of the word accent contrast in Swedish: Evidence from spontaneous speech. *Phonetica* 54, 61-75.
- Engstrand, Olle, Robert Bannert, Gösta Bruce, Claes-Christian Elert & Anders Eriksson. 1997. Phonetics and phonology of Swedish dialects around the year 2000: a research plan. Reports from the department of phonetics, Umeå University, 97-100.
- Engstrand, Olle, Sven Björsten, Gösta Bruce & Anders Eriksson. 1998. Phonetic preconditions for historical sound change - evidence from the dialects. Proceedings FONETIK 98 The Swedish phonetics conference. Department of Linguistics, Stockholm University, 24-27.
- Engstrand, Olle, Sven Björsten, Björn Lindblom, Gösta Bruce & Anders Eriksson. 1999. Hur udda är Viby-i? Experimentella och typologiska observationer. *Folkmålsstudier* 39. Helsingfors.
- Gårding, Eva. 1982. Swedish prosody. *Phonetica* 39, 288-301.
- Gårding, Eva & Per Lindblad. 1973. Constancy and variation in Swedish word accent patterns. Working Papers 7. Phonetics Laboratory, Lund University, 36-110.
- Ladefoged, Peter & Ian Maddieson. 1996. *The sounds of the world's languages*. Blackwell, Oxford.
- Maddieson, Ian. 1984. *Patterns of sounds*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Meyer, Ernst A. 1937. *Die Intonation im Schwedischen: Die Sveamundarten*. Studies Scand. Philol. 10. University of Stockholm.
- Meyer, Ernst A. 1954. *Die Intonation im Schwedischen: Die norrländischen Mundarten*. Studies Scand. Philol. 11. University of Stockholm.
- Riad, Tomas. 1998. Towards a Scandinavian accent typology. Kehrein, Wolfgang & Richard Wiese (eds.) *Phonology and morphology of the Germanic languages*. Max Niemeyer, Tübingen, 77-109.
- Selenius, Ebba. 1972. Västnyländsk ordaccent. *Studier i nordisk filologi* 59. Helsingfors.
- Sjöstedt, Gösta. 1936. *Studier över r-ljudet i sydsandinaviska mål*. Skrifter utgivna genom Landsmålarkivet i Lund, Lund.

- Tevajärvi, Kerstin. 1982. Intonation in Finland-Swedish: Word and sentence stress in the Helsinki dialect. Working Papers 22. Department of Linguistics, Lund University, 173-180.
- Wessén, Elias. 1969. Våra folkmål. Fritzes, Lund.
- Öhman, Sven. 1967. Word and sentence intonation: A quantitative model. STL-QPSR 2-3, 20-54.

Figur 1. De tilltänkta inspelningsområdena i Sverige och Finland.

Figur 2. Återsyntes av intonation. Resultterande tonala förlopp från simuleringar av sex varianter av svenska (sydsvenska, gotländska/dalmål, sveamål, götamål, norrländska mål och finlandssvenska). De fem betoningarna i testyttrandet *de' e' en syntetisk dialekt som datatekniken fixat* är markerade vid respektive konsonant-vokalövergång.